

POGLAVLJE 4

VISOKO OBRAZOVANJE, NEZAPOSLENOST I STANJE NA TRŽIŠTU RADA¹

Isidora Beraha²

Apstrakt: Uticaj obrazovanja na strukturne performanse tržišta rada sve je izraženiji. Pitanje međuzavisnosti visokog obrazovanja i kretanja na tržištu rada postaje posebno relevantno u uslovima rastuće nezaposlenosti sa kojom se suočavaju tranzicione ali sve više i razvijene zemlje sveta. Rezultati istraživanja ukazuju da u razvijenim tržišnim ekonomijama visokoobrazovani imaju mnogo manje šanse da budu nezaposleni, kao i veće mogućnosti da traže i pronađu posao sa boljom zaradom i boljim uslovima rada, od čega koristi imaju i pojedinac i država. U strukturi nezaposlenih lica u Srbiji dominiraju radnici sa nižom stručnom spremom koje je i najteže ponovo zaposliti, a prema procentu visokoobrazovanog stanovništva Srbija je u zaostatku ne samo za prosekom EU već i za zemljama u regionu. Imajući u vidu da obrazovanje doprinosi kvalitetu radne snage, inovacijama, istraživanju i otvaranju novih radnih mesta, Srbija, u kojoj je svega 6,5% fakultetski obrazovanih građana, se nalazi pred velikim izazovom i teško da će u godinama koje dolaze svoj rast i razvoj zasnivati na ekonomiji znanja. Pored analize stanja na tržištu rada Srbije i poređenja odnosa između stepena obrazovanja i stope nezaposlenosti u zemljama EU i Srbiji, cilj istraživanja u okviru ovog rada je i davanje sugestija kreatorima ekonomske politike u pogledu povećanja procenta visokoobrazovanih, kao preduslova smanjenja stope nezaposlenosti.

Ključne reči: tržište rada, nezaposlenost, visoko obrazovanje, privredni rast i razvoj

¹ Rad je deo istraživačkih projekata pod šiframa 47009 (Evropske integracije i društveno-ekonomske promene privrede Srbije na putu ka EU) i 179015 (Izazovi i perspektive strukturnih promena u Srbiji: Strateški pravci ekonomskog razvoja i usklađivanje sa zahtevima EU) finansiranih od strane Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije

² Mr Isidora Beraha, Institut ekonomskih nauka, Zmaj Jovina 12,
isidora.beraha@ien.bg.ac.rs

4.1. UVOD

Pitanje međuzavisnosti nivoa obrazovanja i strukturnih performansi tržišta rada već decenijama unazad privlači pažnju naučne i stručne javnosti, a posebno postaje relevantno u uslovima rastuće nezaposlenosti sa kojom se suočavaju tranzicione, ali sve više i razvijene zemlje sveta. Usled široko rasprostranjenog stanovišta prema kojem visokoobrazovani imaju manje šanse da budu nezaposleni i lakše i brže pronalaze zaposlenje, sa većom platom i boljim uslovima rada, cilj povećanja učešća visokoobrazovanog stanovništva postaje ključan i neizostavan stub strategija ekonomskog rasta i razvoja u razvijenim tržišnim ekonomijama. Kreatori ekonomske politike zemalja EU prepoznali su tranziciju ka na znanju zasnovanoj ekonomiji kao imperativ, što je inkorporirano u ciljevima postavljenim Lisabonskim sporazumom, a sadržano je i u strategiji rasta EU za predstojeću deceniju. U dokumentu pod nazivom "Evropa 2020" jasno je izražena intencija da se u godinama koje dolaze u EU ostvari pametan, održiv i sveobuhvatan rast. Povećanje zaposlenosti, učešća visokoobrazovanog u ukupnom stanovništvu i ulaganja u istraživanje i razvoj direktno je u funkciji ostvarivanja postavljenih ciljeva.

U Srbiji je teško nasleđeno stanje na tržištu rada dodatno pogoršano efektima tranzicije i restrukturiranja, kao i odsustvom adekvatnih institucionalnih mera, a broj zaposlenih je u 2010. godini dostigao svoj istorijski minimum. Stopa nezaposlenosti od 20% (RZS, 2010) svrstala je Srbiju u red zemalja sa najvišom nezaposlenošću u Evropi, što je ujedno i jedan od njenih najvećih socijalnih i ekonomskih problema. Visoka nezaposlenost u kombinaciji sa izrazito niskim procentom visokoobrazovanih u ukupnom stanovništvu radnog uzrasta, predstavlja ozbiljnu prepreku na putu oporavka i intenzivnijeg ekonomskog rasta i razvoja Srbije, posebno imajući u vidu da je povećanje zaposlenosti definisano kao jedan od ključnih ciljeva EU (Strategija "Evropa 2020") u narednoj deceniji.

Povećanje stope zaposlenosti stanovništva radnog uzrasta trebalo bi da bude okosnica strategije privrednog razvoja, ali i prioritetan cilj ekonomske i politike zapošljavanja iz razloga što predstavlja jedan od preduslova i trenutno možda najveću prepreku priključivanja Srbije EU. Unapređenje nivoa obrazovanja direktno je u funkciji ostvarivanja pomenutog cilja, iz razloga što doprinosi kvalitetu radne snage i olakšava njen ulazak i mobilnost na tržištu rada. U radu su, polazeći od ocene stanja na tržištu rada Srbije, a uvažavajući rezultate istraživanja o međuzavisnosti visokog obrazovanja i kretanja na tržištu rada, date osnovne smernice i sugestije na polju povećanja broja visokoobrazovanih kadrova kao preduslova dugoročnog rešavanja problema nezaposlenosti u Srbiji.

4.2. OCENA STANJA NA TRŽIŠTU RADA SRBIJE

Proces tranzicije ka tržišnom modelu privređivanja *a priori* je praćen velikim otpuštanjima zaposlenih usled privatizacije i restrukturiranja i prelaska sa zagaranovanog stalnog zaposlenja na model zapošljavanja zasnovan na tržišnim principima. Zemlje u tranziciji koje su bile uspešne što se tiče učinka na tržištu rada uglavnom su prošle kroz dugi proces koji se sastojao od dve faze, pri čemu na tržištu rada u početnoj fazi dominira ukidanje velikog broja radnih mesta jer se državni sektor smanjuje, čime se stvaraju preduslovi za drugu fazu u kojoj je rast predvođen dinamičnim privatnim sektorom, u kome se osnivaju nove firme dok se postojeće proširuju (Izveštaj Svetske banke br. 36576-YU, 2006, str. 1). U Srbiji su izostali pozitivni rezultati u procesu kreiranja dinamičnog tržišta rada na kojem postoji intenzivno otvaranje novih radnih mesta u privatnom sektoru, regulativa koja favorizuje mobilnost zaposlenih i sistem obrazovanja koji je u skladu sa potrebama tržišta rada. Otvaranje novih radnih mesta u privatnom sektoru odvija se polako, uprkos prilično jakom privrednom rastu poslednjih godina. To je rezultiralo slabim učinkom tržišta rada, pogotovo kad se on procenjuje prema standardima uspešnijih zemalja u tranziciji (Izveštaj Svetske banke br. 36576-YU, 2006, str. 1).

Umesto stvaranja efikasne tržišne privrede, pokretanja proizvodnje, privrednog razvoja i povećanja ili barem održavanja postojećeg nivoa zaposlenosti, reforme su u Srbiji prouzrokovale potpunu deindustrializaciju i još veću nezaposlenost praćenu osiromašenjem velikog dela stanovništva Srbije. U periodu od 2001. do 2009. godine broj zaposlenih smanjen je za 463.000 (Kosanović, Paunović, Žigmund, 2010, str. 133).

Dinamičan rast zaposlenosti u sektoru malih i srednjih preduzeća, u kojem je u periodu od 2004. do 2008. godine zaposleno približno 200.000 novih radnika (Izveštaj o MSPP 2008, 2009, str. 9), u određenoj meri je neutralisao smanjenje broja zaposlenih u velikim preduzećima usled procesa restrukturiranja i doprineo smanjivanju socijalnih tenzija u zemlji, premda je bio nedovoljan da apsorbuje celokupne viškove radne snage, pa su nepovoljni trendovi na tržištu rada nastavljeni. Usled delovanja efekata svetske finansijske krize i činjenice da veliki broj malih i srednjih preduzeća nije uspeo da preživi, u 2009. godini broj zaposlenih u ovom sektoru smanjen je za 7,2% (Izveštaj o MSPP 2009, 2010, str. 11) čime je prekinut pozitivan trend povećavanja zaposlenosti u privatnom sektoru.

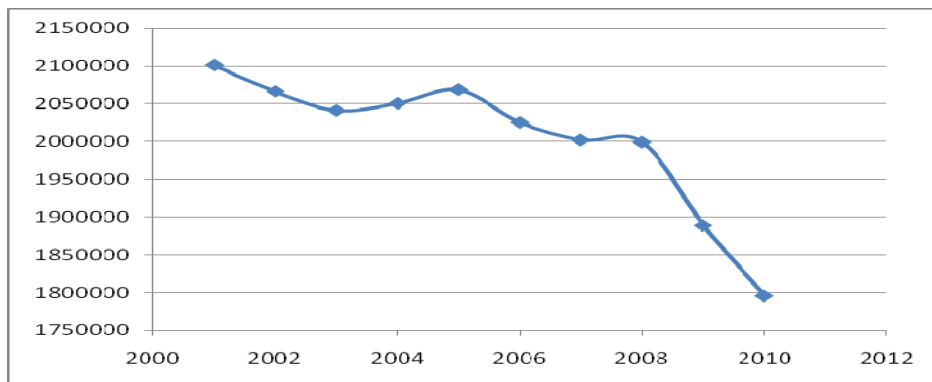
Napuštanje sistema pune odnosno zagaranovane zaposlenosti i njegova zamena onim koji se zasniva na principima tržišne ekonomije imalo je za posledicu pogoršavanje svih indikatora tržišta rada u Srbiji, koje danas karakterišu visoka

nezaposlenost koja pokazuje tendenciju daljeg povećanja i u kojoj dominira dugotrajna nezaposlenost, posebno težak položaj mladih, žena i lica starijih od 50 godina, izrazito nizak procenat visokoobrazovanih i kvalifikovanih radnika odnosno neusklađenost ponude sa zahtevima i potrebama tržišta rada.

Indikatori tržišta rada u Srbiji su drastično lošiji u odnosu na prosek EU. Prema Anketi o radnoj snazi iz oktobra 2010. godine (RZS, 2010), stopa nezaposlenosti merena kao učešće nezaposlenih u ukupnom broju aktivnih stanovnika iznosila je 19,2% što je za 2,6% više nego u istom periodu prethodne godine i čak 5,2% više u odnosu na oktobar 2008. godine. Posebno zabrinjava činjenica da zvanična statistika Nacionalne službe za zapošljavanje o broju nezaposlenih u Srbiji, usled određenih pravila o brisanju lica sa evidencije, ne prikazuje realno stanje i da je stvaran broj nezaposlenih već dostigao broj od 1,5 miliona. Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku u avgustu 2010. godine stopa zvanično registrovane nezaposlenosti iznosila je 26,21%. U EU-27, prema Eurostatu, decembra 2010. godine stopa nezaposlenosti je iznosila 9,6%, što ukazuje na činjenicu da je ona u Srbiji više nego dvostruko veća od proseka EU. Reforme koje su u Srbiji započete posle političkih promena 2000. godine prouzrokovale su brojne poremećaje na tržištu rada, a pre svega su dovele do povećanja opšte stope nezaposlenosti. Stopa zaposlenosti u Srbiji od 37,7% ukazuje koliko je nerealan da će Srbija uspeti da ostvari ciljeve postavljene Strategijom "Evropa 2020", prema kojima 75% stanovništva uzrasta od 20 do 64 godine treba da bude zaposleno u EU do 2020. godine. Poražavajuće stanje na tržištu rada Srbije naročito dolazi do izražaja kada se uporedi sa stanjem u EU. Uprkos efektima svetske ekonomske krize, stopa ukupne zaposlenosti u EU u 2009. godini je iznosila 64,6% (Eurostat, Employment rate by gender, 2009, str. 1), što je samo 5,4 procentnih poena ispod lisabonskog cilja od 70%. U posmatranoj godini, broj ukupno zaposlenih je iznosio skoro 12.5 miliona, što je za 6% više nego 2000. godine.

Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, ukupan broj zaposlenih u Srbiji 2001. godine je iznosio 2.101.668, a 2010. godine 1.795.775. U posmatranom periodu broj zaposlenih je smanjen za 305.893, pri čemu je najveći pad zabeležen u 2009. godini što je i prikazano na narednom grafikonu. U 2009. godini bilo je 5,5% manje zaposlenih nego u prethodnoj godini. Prema podacima iz poslednje Ankete o radnoj snazi iz oktobra 2010. godine, u Srbiji je bilo zaposleno 2.382.307 lica radnog uzrasta, dok je nezaposlenih koji traže posao bilo 566.720.

Grafikon 1. Dinamika smanjenja broja zaposlenih u Srbiji u periodu 2001-2010. godina

Izvor: RZS, Statistički godišnjaci više godina

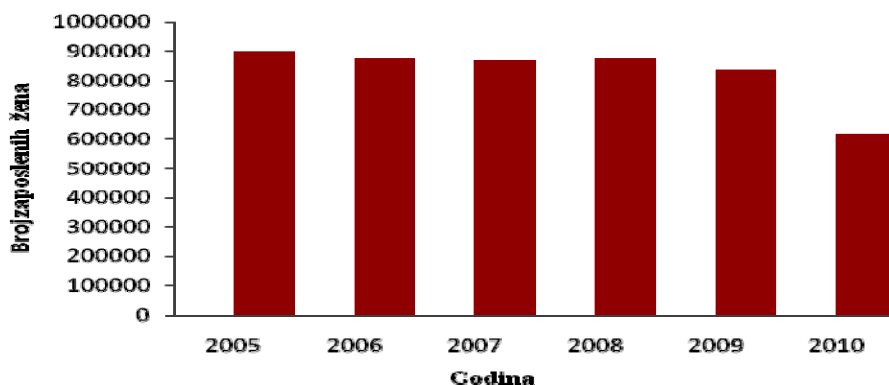
Problem visoke nezaposlenosti u Srbiji posebno se usložnjava kada se ima u vidu da u strukturi ovih lica dominira dugotrajna nezaposlenost. U 2009. godini više od 65% od svih nezaposlenih radnika je bilo bez posla duže od godinu dana, a takav trend nastavljen je i u 2010. godini. Krajem septembra 2010. godine, prema podacima Statističkog biltena, najveće učešće u registrovanoj nezaposlenosti imala su lica koja zaposlenje traže od 1 do 2 godine (18,35%), dok je posao duže od godinu dana tražilo 65,04% od ukupnog broja nezaposlenih. Razloge ovako dugačkih razdoblja nezaposlenosti treba tražiti pre svega u nedostatku prilika za nalaženje posla, neusklađenosti obrazovanja i kvalifikovanosti ovih lica sa potrebama tržišta rada kao i činjenici da u strukturi nezaposlenih lica u Srbiji dominiraju radnici sa nižom stručnom spremom koje je i najteže ponovo zaposliti.

Pronalazak posla izuzetno je otežan za lica starija od 50 godina. Privatizacija društvenih i državnih preduzeća rezultirala je u sistematskim otpuštanjima radnika, od kojih je veliki broj u srednjim godinama. Scenario prema kojem u prvoj fazi tranzicije dolazi do ukidanja velikog broja radnih mesta usled smanjenja državnog sektora, da bi u narednoj fazi jačanje privatnog sektora prouzrokovalo otvaranje novih u Srbiji se do ovog trenutka nije realizovao. Stariji nezaposleni smatraju se jednom od najvećih žrtava tranzicije jer im je teško da se prekvalifikuju i prilagode zahtevima na tržištu rada. Krajem septembra 2010. godine, prema evidenciji Nacionalne službe za zapošljavanje, lica starosti od 45 do 54 godine su u ukupno registrovanoj nezaposlenosti učestvovala sa 23,72%. Indikatori nezaposlenosti koji se odnose na pomenuta lica verovatno bi bili još drastičniji da deo njih ne pronalazi spas u svojoj ekonomiji, kao i kada bi ukupan broj nezaposlenih uključivao i ona lica koja posle izvesnog vremena bivaju

obeshrabrena te prelaze u kategoriju neaktivnog stanovništva ili odbijaju da se evidentiraju kod Nacionalne službe za zapošljavanje iz razloga što ne veruju da bi to dovelo do željenog ishoda.

Položaj žena na tržištu rada Srbije je posebno težak, što je identifikovano i u prvoj nacionalnoj Strategiji za zapošljavanje za period 2005 – 2010. godina. Aktivnosti i mere usmerene na otklanjanje ili minimalizovanje gorućih problema na tržištu rada Srbije, a pre svega na smanjenje nezaposlenosti, konkretizovane su i oličene u Nacionalnom akcionom planu zapošljavanja za period 2006 – 2008. godina. Indikatori zaposlenosti žena su znatno nepovoljniji od onih koji se odnose na muškarce, pa je tako u 2009. godini stopa zaposlenosti žena bila za 15 procentnih poena niža od stope zaposlenosti muškaraca. Razlika u stopama zaposlenosti muškaraca i žena radnog uzrasta (15-64) je u određenoj meri smanjena u periodu od 2005. do 2009. godine, ali je i dalje izrazito velika (Radović-Marković, Beraha, Jaško, 2010. str. 23). U aprilu 2010. godine stopa zaposlenosti žena iznosila je, prema Republičkom zavodu za statistiku, 31,4%, dok je stopa zaposlenosti muškaraca iznosila 45,5%. Ukupna stopa nezaposlenosti žena bila je 20,1%, a muškaraca 18,6%. Teškom položaju žena dodatno doprinosi njihovo manje učešće u samozapošljavanju i preduzetništvu, kao i činjenica da one duže traže posao i zarađuju manje od muškaraca. Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, broj zaposlenih žena je u 2009. godini iznosio 837.643, što je za 62.758 manje u odnosu na 2005. godinu. Na evidenciji Nacionalne službe za zapošljavanje na kraju septembra 2010. godine, od ukupno 721.043 nezaposlenih lica 380.038 odnosno 52,71% su bile žene, a njihovo učešće u ukupnom broju nezaposlenih koji posao traže duže od godinu dana iznosilo je 55,10%. U EU-27 stopa zaposlenosti žena u 2009. godini je bila 58,6% a muškaraca 70,7%.

Grafikon 2. Broj zaposlenih žena u Srbiji u periodu 2005-2010. godina

Izvor: RZS, Statistički godišnjaci više godina

Odsustvo ozbiljnog sistemskog pristupa rešavanju problema zapošljavanja mladih u Srbiji rezultiralo je velikim zaostajanjem u pogledu stope njihove zaposlenosti za prosekom zemalja EU. Mladi se suočavaju sa poteškoćama prilikom ulaska na tržište rada iz više razloga. Pre svega, kod prvog zaposlenja od njih se zahteva radno iskustvo koje oni nisu imali prilike da steknu, posebno imajući u vidu da koncept prakse i volonterskog rada u Srbiji još uvek nije zaživeo. Međutim, Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja i Nacionalna služba za zapošljavanje su realizacijom Programa zapošljavanja mladih "Prva šansa" napravile značajan korak napred u rešavanju pomenutog problema. U 2009. godini u programu stručnog osposobljavanja i zapošljavanja mladih učestvovalo je 9.577 lica starosti do 30 godina sa minimum završenom srednjom školom, (Izveštaj o radu Nacionalne službe za zapošljavanje za 2009. godinu, 2010, str. 17), dok je u 2010. godini kroz volontersku praksu i pripravništvo angažovano čak 17.175 mladih (Izveštaj o radu Nacionalne službe za zapošljavanje za 2010. godinu, 2011, str. 23). Takođe, sistem obrazovanja je, sa jedne strane, neadekvatan i pruža samo teoretska znanja bez ikakvih praktičnih veština koje odmah mogu biti upotrebljene, dok je sa druge strane prosek studiranja u Srbiji 8 godina nakon čega mladi obrazovani ljudi postaju manje interesantni poslodavcima. Mladi ne samo što ne poseduju veštine potrebne tržištu rada, već i često ne vladaju znanjima vezanim za vođenje i razvoj karijere, odnosno i kada poseduju veštine ne umeju da se prijave na oglas za posao ili se ne snalaze u testovima koji su sastavni deo procesa regrutovanja poslodavaca. Visokoobrazovani mladi u Srbiji, a naročito u Beogradu, često imaju inflatorna očekivanja u pogledu visine zarada i pokazuju veliku selektivnost prilikom odabira zaposlenja (Krsmanović, str. 7). Lica starosti od 25 do 29 godina i od 30 do 34 godine su ostvarila najveće učešće (13,20% i 12,50% respektivno) u ukupnoj registrovanoj nezaposlenosti u Srbiji, prema podacima iz septembra 2010. godine.

4.3. UTICAJ VISOKOG OBRAZOVANJA NA KRETANJA NA TRŽIŠTU RADA

Nivo obrazovanja u svetu se povećao u periodu od 70-ih godina XX veka, a posledično i učešće visokoobrazovane u ukupnoj radnoj snazi uz odgovarajuće smanjenje učešća onih sa srednjom i nižom stručnom spremom. Na tržištu rada većine razvijenih zemalja, došlo je do drastičnog preokreta u tražnji za radnom snagom u korist onih sa višim stepenom obrazovanja. Jedan od pet prioriternih ciljeva postavljenih od strane Evropske komisije i sadržanih u dokumentu pod nazivom "Evropa 2020" odnosi se na povećanje stepena obrazovanja u svim zemljama članicama EU. U kontekstu ostvarivanja osnovnih ciljeva ekonomske

politike EU, i stvaranja konkurentne, na znanju zasnovane ekonomije, učešće stanovništva sa visokim obrazovanjem bi do 2020. godine trebalo da iznosi 40%.

Srbija, sa svega 6,4% visokoobrazovanog stanovništva (Saopštenje - prvi rezultati popisa za 2002. godinu, 2002, str. 38), spada u red zemalja sa izrazito nepovoljnom obrazovnom strukturom što ima negativne implikacije na indikatore tržišta rada. Srbija zaostaje za većinom evropskim zemalja i u pogledu ulaganja u obrazovanje, istraživanje i razvoj, korišćenje informacionih i komunikacionih tehnologija i primenu rezultata istraživanja.

Nepovoljne tendencije na tržištu rada Srbije, među kojima treba posebno istaći istorijski minimalan broj zaposlenih, delom se mogu pripisati neobrazovanoj, nekvalifikovanoj i nekonkurentnoj ponudi radne snage. U razvijenim tržišnim ekonomijama postoji pozitivna korelacija između stepena obrazovanja i stope zaposlenosti, odnosno visokoobrazovani imaju mnogo manje šanse da budu nezaposleni. Sa povećanjem nivoa obrazovanja smanjuje se rizik od nezaposlenosti, što se smatra i njegovim najvećim benefitom. Obrazovanje ne samo što doprinosi kvalitetu radne snage, već i obezbeđuje bolje uslove rada i veću zaradu i skraćuje dužinu trajanja nezaposlenosti.

Koristi od obrazovanja su višestruke i za pojedinca i za društvo. Na individualnom nivou, viši stepen obrazovanja omogućava veću zaradu i smanjuje rizik od nezaposlenosti tokom čitavog radnog veka. Na nivou društva, ulaganje u obrazovanje postaje ključna determinanta produktivnosti i ekonomskog rasta, iz razloga što je samo rast koji se zasniva na tehničkoj i tehnološkoj superiornosti, inovacijama i istraživanju i razvoju dugoročno održiv a za to su potrebni visokoobrazovani i kvalifikovani radnici. Ulaganjem u obrazovanje ostvaruju se koristi i za širu društvenu zajednicu tako što visokoobrazovano stanovništvo pokazuje veću sklonost uključivanja u društveni život zemlje, doprinosi socijalnoj koheziji, očuvanju zdravlja i smanjenju kriminala.

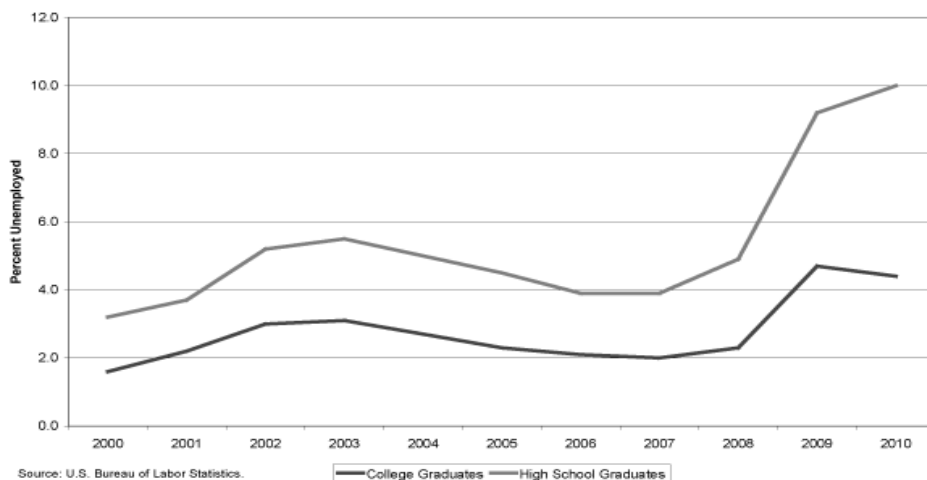
Ulaganje u obrazovanje za pojedinca je investicija od koje se očekuje da će u budućnosti odbaciti odgovarajući prinos. Meren indikatorima tržišta rada, prinos se ogleda u većoj zaradi, smanjenom riziku od nezaposlenosti, boljim uslovima rada, većoj stabilnosti zaposlenja i većoj mobilnosti nagore u visini primanja. Zaposleni sa višim stepenom obrazovanja, takođe, su produktivniji na svom radnom mestu što doprinosi većoj proizvodnji dobara i usluga i posledično većoj stopi produktivnosti privrede kao celine.

Analiza odgovarajućih pokazatelja i rezultata istraživanja koja se odnosi na EU i SAD, a prikazana je u narednom delu rada, govori u prilog tvrdnjama prema kojima stope nezaposlenosti variraju prema stepenu obrazovanja, pri čemu lica sa

nižom stručnom spremom pokazuju veću sklonost da budu nezaposlena, kao i da obrazovani imaju manje šanse da budu nezaposleni i tokom svog radnog veka zarađuju više od onih sa nižim stepenom stručne spreme.

Rezultati jednog istraživanja sprovedenog u SAD (Mercatus Center, George Mason University i College of Business and Behaviour Science, Clamson University) ukazuju da postoji deficit visokoobrazovanih kadrova, što u uslovima rastuće tražnje za stručnim i kvalifikovanim radnicima i opadajuće tražnje za licima sa nižim stepenom stručne spreme, uzrokuje rast stope nezaposlenosti. U junu 2010. godine stopa nezaposlenosti lica starijih od 25 godina sa srednjom stručnom spremom iznosila je 10%, dok je isti pokazatelj za visokoobrazovane bio 4,4%. Na grafikonu br. 3 je prikazana stopa nezaposlenosti prema stepenu obrazovanja u periodu od 2000 do 2010. godine. Mogućnosti zaposlenja lica sa nižim stepenom stručne spreme su sve manje, što je posebno došlo do izražaja u uslovima recesije. Istraživanje je pokazalo i da osobe bez srednje škole imaju čak tri do pet puta veće šanse da budu nezaposlene od onih sa fakultetskim obrazovanjem. Usled nedovoljnog stepena obrazovanja radne snage, nije realno očekivati značajnije zaustavljanje trenda povećanja nezaposlenosti u SAD, kao ni rast zasnovan na ekonomiji znanja budući da je razvoj ljudskog kapitala njegov ključni preduslov.

Grafikon br. 3. Stopa nezaposlenosti prema stepenu obrazovanja u SAD u periodu 2000-2010. godina

Izvor: US Bureau of Labor Statistics

Pojava inverznog odnosa između stepena obrazovanja i stope nezaposlenosti karakteristična je i za gotovo sve zemlje članice EU. U 2009. godini zabeležena stopa nezaposlenosti lica sa nepotpunom ili završenom osnovnom školom bila je 12,8%, dok je stopa nezaposlenosti osoba sa tercijskim obrazovanjem bila više nego dvostruko manja i iznosila 4,5%. Obrazovanje ostvaruje pozitivan uticaj na indikatore tržišta rada u svim razvijenim ekonomijama, pa je tako u EU-27, u posmatranoj godini, stopa zaposlenosti lica uzrasta 25 do 64 godine sa tercijskim obrazovanjem bila 84,5%, dok je za one sa osnovnom školom i nižim srednjim obrazovanjem iznosila 54,7%, a onih sa srednjim 73,7%. Prosečna zarada po satu zaposlenih sa tercijskim obrazovanjem u EU najmanje je dvostruko veća od one koju ostvaruju radnici sa nižim stepenom obrazovanja (European commission earning statistics 2009, 2009, str. 1).

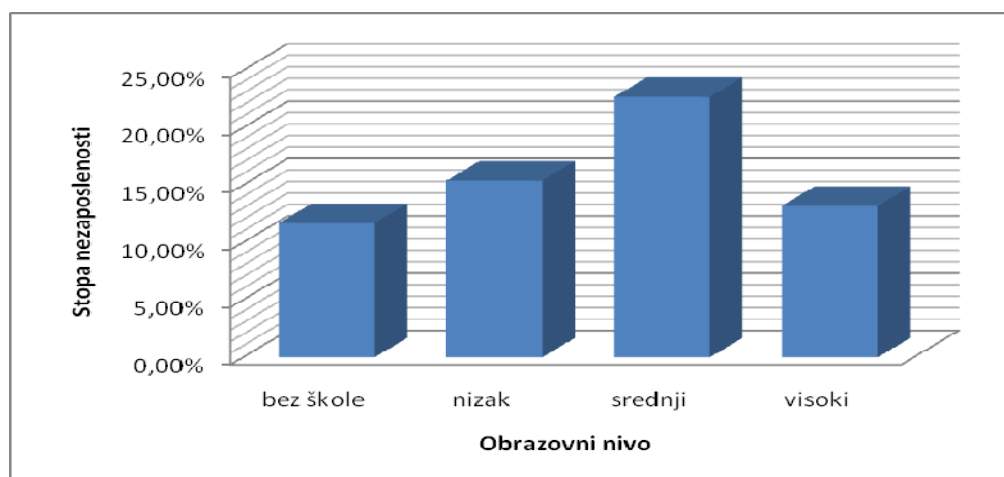
Obrazovanje doprinosi kvalitetu radne snage obezbeđujući na taj način neophodne pretpostavke za intenziviranje istraživačko-razvojnih aktivnosti i povećanje mogućnosti za nastanak inovacija. Iako istraživačko-razvojne aktivnosti velikog intenziteta ne rezultiraju, *a priori*, u inovacijama, evidentan je njihov doprinos ostvarivanju ekonomskog rasta i poboljšanju performansi. Inovacije su pretpostavka održivog razvoja i vodeći pokretači ekonomskog rasta. Samo novi proizvodi i usluge, odnosno novi načini njihove proizvodnje i isporuke, kreiraju vrednost i omogućavaju povećanje životnog standarda stanovništva. U osnovi buduće konkurentnosti ekonomija, zdravlja, zaštite životne sredine i opšteg dobra stanovništva, leži zahtev za vrhunskim istraživanjem i razvojem. Za unapređenje istraživačko-razvojnih aktivnosti neophodna je obezbeđenost materijalnih sredstava i raspolaganje odgovarajućim znanjima i poslovnim veštinama. Naponi moraju biti usmereni ka razvoju kulture koja podstiče obrazovanje, koje se smatra preduslovom daljeg ekonomskog rasta i povećanja zaposlenosti.

Uzroci izrazito niskog procenta visokoobrazovanih u Srbiji duboko su ukorenjeni u sistemu razmišljanja u kojem se obrazovanje smatra oportunističkim. Svest o rentabilnosti ličnog ulaganja u obrazovanje još uvek je na nezadovoljavajućem nivou. Prema podacima Statističkih godišnjaka za 2001. i 2010. godinu, školske 2000/2001. godine u Republici Srbiji je na fakultetima i višim školama studiralo ukupno 194.198 studenata, dok taj pokazatelj za školsku 2008/2009. godinu iznosi 235.940, od čega 113.557 na državnim, 26.280 na privatnim univerzitetima a ostatak se odnosi na više škole. Na državnim univerzitetima 2008. godine diplomiralo je ukupno 15.325 studenta, dok je na privatnim iste godine diplomiralo svega 2.654. Izdvajanja države za obrazovanje, nauku i istraživanje i razvoj su daleko ispod proseka EU, a Srbija se po broju visokoobrazovanih nalazi na samom dnu liste evropskih, pa čak i zemalja u regionu. Dok je u Sloveniji više od 22% visokoobrazovanih, u Hrvatskoj 15%, u Makedoniji 7,3% u Srbiji je svega 6,4% (OECD, 2009). Imajući u vidu navedene poražavajuće podatke,

postaje jasno da će iznalaženje načina za rešavanje problema visoke nezaposlenosti u Srbiji biti dugotrajan i težak proces.

Prema podacima iz Ankete o radnoj snazi (oktobar 2010. godine), stopa nezaposlenosti obrnuto je srazmerna nivou obrazovanja, što nedvosmisleno ukazuje na neophodnost sistematskog pristupa unapređenju nivoa obrazovanja a u cilju smanjenja nezaposlenosti. Učešće u dugoročnoj nezaposlenosti, takođe, je manje kod nezaposlenih sa visokim u odnosu na lica sa srednjim i nižim obrazovanjem (57,3%, 72,7%, 57,3%, respektivno). Stope nezaposlenosti prema obrazovnom nivou u Srbiji prikazane su na narednom grafikonu.

Grafikon 4. Stope nezaposlenosti prema obrazovnom nivou u Srbiji, oktobar 2010. godine

Izvor: RZS, Anketa o radnoj snazi oktobar 2010.

Nepovoljna kretanja na tržištu rada u Srbiji delom su posledica neusklađenosti ponude i tražnje za radnom snagom. Sa jedne strane, tržište nije u mogućnosti da apsorbuje veliki broj radnika sa srednjim obrazovanjem, dok sa druge strane ne postoji dovoljna ponuda visokoobrazovanih i kvalifikovanih. Jedan od prioriternih ciljeva u godinama koje dolaze trebalo bi da bude unapređenje sistema obrazovanja i obuke kako bi kvalitet radne snage bio u skladu sa potrebama i zahtevima tržišta rada. Rešenje, međutim, ne treba tražiti u prostoj hiperprodukciji visokoobrazovanog kadra, već treba sagledavati potrebe privrede i obezbediti dovoljan broj onih stručnjaka koji su neophodni za njen razvoj. Usled odsustva projekcija potreba za specifičnim profilima obrazovanja, stvara se prekomerna ponuda jednih uz istovremeni deficit drugih profila. Samo u školskoj 2008/2009 godini od ukupno 235.940 studenata na državnim fakultetima u Srbiji, njih 94.576

je studiralo društvene nauke, poslovanje i pravo, dok je u 2008. godini, od ukupno 10.725 studenata koji su diplomirali na Beogradskom univerzitetu bilo 841 ekonomista i 1189 pravnika (RZS, Statistički godišnjak 2010, str. 386). Kada bi se u obzir uzeli i studenti na ostalim državnim i privatnim univerzitetima u zemlji, sasvim sigurno bi se moglo tvrditi da u Srbiji postoji ekspanzija visokoobrazovanih kadrova iz oblasti prava i ekonomije, što za posledicu ima neusklađenost ponude i tražnje na tržištu rada, kao i svoje negativne implikacije na nezaposlenost.

Problem nedovoljne ponude obrazovanih kadrova na tržištu rada ne može biti rešen *ad hoc* pristupom, već zahteva dugoročnu strategiju razvoja obrazovanja i reformu postojećih sistema obrazovanja. Rešenje problema nezaposlenosti treba tražiti i u nedovoljnom otvaranju novih radnih mesta koja bi apsorbovala viškove radne snage, naročito ako se pođe od pretpostavke da je problem nezaposlenosti cikličnog a ne strukturnog karaktera, te da će trenutno nezaposleni vremenom uspeti da pronađu zaposlenje na osnovu veština i kompetencija koje poseduju. U tom slučaju unapređenje nivoa obrazovanja neće dovesti do željenog smanjenja nezaposlenosti, već rešenje treba tražiti u podizanju nivoa aktivnosti primarnog i sekundarnog sektora. U uslovima rasta privredne aktivnosti preduzeća će imati potrebu da ponovo zaposle kvalifikovane radnike koje su u periodu recesije otpustili.

4.4. SUGESTIJE NA POLJU UNAPREĐENJA BROJA VISOKOOBRAZOVANIH KADROVA U SRBIJI

Stvaranje konkurentne ekonomije i rešavanje problema visoke nezaposlenosti u Srbiji neće biti moguće bez odlučnog sistematskog pristupa unapređenju sistema obrazovanja. Veća ulaganja i povećanje efikasnosti obrazovnog sistema, naučno-istraživačkog rada i istraživanja i razvoja trebalo bi da omoguće podizanje opšteg nivoa obrazovanja u zemlji i stvore pretpostavke za zasnivanje budućeg dugoročnog rasta i razvoja na principima ekonomije znanja. Jedna od ključnih pretpostavki povećanja učešća visokoobrazovanih u ukupnom stanovništvu Srbije odnosi se na jačanje svesti o neophodnosti ulaganja u lično obrazovanje. Ulaganje u lično obrazovanje treba da se doživljava kao dugoročna investicija koja će odbacivati prinos, koji se može meriti indikatorima tržišta rada, i to tokom čitavog radnog veka pojedinca.

Imajući u vidu da Srbija prema obrazovnoj strukturi stanovništva u velikoj meri zaostaje za svim razvijenim evropskim zemljama, naponi bi trebalo da budu usmereni na određivanje razumne dinamike razvoja humanog kapitala i prilagođavanja obrazovanja na svim nivoima evropskim standardima. Uspostavljanjem

odgovarajućeg institucionalnog okvira u kojem će se unapređenje sistema obrazovanja zasnivati na principima postignuća omogućiće produkciju visokoobrazovanog kadra koji poseduje znanja i veštine neophodne tržištu rada, što će imati implikacije na smanjenje stope nezaposlenosti.

Visoka nezaposlenost je jedan od najvećih socijalnih i ekonomskih problema i ozbiljna prepreka na putu pridruživanja Srbije EU. Problem visoke nezaposlenosti koji je u Srbiji već hroničnog karaktera, veliko učešće dugoročne u ukupnoj nezaposlenosti i posebno suočavanje mladih sa otežanim pronalaženjem zaposlenja, doprinelo je kreiranju ambijenta u kojem se višestruki pozitivni efekti obrazovanja i za pojedinca i na ekonomski rast i razvoj još uvek neadekvatno vrednuju. Povećanje nivoa obrazovanja stanovništva trebalo bi da bude okosnica strategije privrednog razvoja i ključan input u procesu dugoročnog smanjenja nezaposlenosti. Sa tim u vezi neophodna su veća ulaganja i temeljna reforma obrazovnog sistema. Cilj dubokih promena treba da bude obezbeđivanje visokog kvaliteta obrazovanja i istraživanja, kao preduslova inovacija i privrednog rasta, što samim tim treba da bude pitanje od opšteg društvenog značaja.

Kreatori ekonomske politike bi trebalo da obezbede ulazak u sistem tercijarnog obrazovanja za veći broj mladih, a da kvalitet stečenog obrazovanja ne bude ugrožen. Od države se očekuje da formulisanjem programa orijentacije, boljim informisanjem o potencijalnim mogućnostima nakon diplomiranja na različitim visokoškolskim ustanovama, većom transparentnošću programa različitih obrazovnih institucija, kao i promovisanjem većih mogućnosti zaposlenja za visokoobrazovane kadrove, obezbede pristup sistemu visokog obrazovanja za veći broj mladih, pri čemu se ne misli na obezbeđivanje finansijskih sredstava za školarine, već pre svega na sistemsko ohrabivanje za nastavak školovanja. Izazov kreiranja većih mogućnosti za sticanje visokog obrazovanja daleko prevazilazi sam sistem visokoobrazovnih institucija, i zapravo svoje utočište nalazi u predškolskom, osnovnom i sistemu srednjeg obrazovanja. Uticaj porodice i škole je ključan u procesu odlučivanja o nastavku obrazovanja. Afirmacija značaja visokog obrazovanja trebalo bi da se zasniva na činjenici da veće kompetencije vode ka većoj produktivnosti zaposlenih a samim tim i manjem riziku od dugoročne nezaposlenosti, kao i na doprinosu koji transfer znanja i tehnologije iz sistema visokog obrazovanja i nauke ka privredi i društvu može da ima na ekonomski razvoj zemlje.

Rešavanje problema otežanog ulaska visokoobrazovanih mladih na tržište rada direktno je u funkciji ohrabivanja mladih za sticanje visokog obrazovanja, što bi se pozitivno odrazilo na rešavanje problema visoke nezaposlenosti. Problem zapošljavanja mladih je alarmantne prirode, jer skoro polovinu onih koji su bez posla čine mladi ljudi, dakle oni koji su radno najproduktivniji i oni koji bi trebalo

da su nosioci razvojnog potencijala zemlje (Krsmanović, str. 5), Srbija zaostaje u odnosu na razvijene i zemlje koje su nedavno završile proces evro-tranzicije. Naime, u Rumuniji i Bugarskoj je stopa nezaposlenosti mladih za pola manja nego u Srbiji (Krsmanović, str. 6). Razloge tome treba tražiti u sistemu obrazovanja koji mladima ne pruža dovoljno praktičnih znanja i veština koje se traže na tržištu rada, zatim u odsustvu programa obuke i prakse, selektivnosti prilikom odabira zaposlenja i nerealnih očekivanja u pogledu visine zarade, što je naročito svojstveno visokoobrazovanim mladim ljudima. Jedan od razloga otežanog pronalaska zaposlenja mladih nakon završetka studija je i prosečna dužina studiranja, zbog čega je neophodno podsticati mlade da u razumnom roku okončaju studije. Prosek studiranja u Srbiji je 8 godina, a kadrovi koji se tada pojave nisu dovoljno interesantni poslodavcima, naročito inostranim (Krsmanović, str. 7). Među mlađom populacijom još uvek ne postoji dovoljno razvijena svest o značaju sticanja visokog obrazovanja i oni ulaganje u lično obrazovanje ne percipiraju kao dugoročno isplativu investiciju, zbog čega su neophodne duboke promene u sistemu obrazovanja od predškolskog, preko osnovnog i srednjoškolskog, pa zaključno sa visokim.

U cilju uključivanja što većeg broja već zaposlenog stanovništva u sistem obrazovanja, neophodno je jačanje uloge institucija visokog obrazovanja u sistemu doživotnog učenja i uspostavljanje čvrstih veza između ovih institucija i tržišta rada. Sistem visokog obrazovanja trebalo bi da bude fleksibilniji i da se prilagodi potrebama i zahtevima radno aktivnog stanovništva, odnosno zahtevima tržišta rada.

Definisanjem prioriternih oblasti, odnosno zanimanja neophodnih za privredni rast i razvoj, i njihovim promovisanjem među mlađom populacijom, omogućilo bi se otklanjanje neusklađenosti koje postoje između ponude i tražnje za radnom snagom na tržištu rada, povećala stopa zaposlenosti, kao i stopa prinosa na investicije u obrazovanje i na individualnom i na nivou društva kao celine.

4.5. ZAKLJUČAK

Svojim doprinosom kvalitetu radne snage, otvaranju novih radnih mesta, boljim uslovima rada i većim mogućnostima za zaposlenje, kao i za inovativne i istraživačko-razvojne aktivnosti, obrazovanje ostvaruje višestruk pozitivan uticaj na kretanja na tržištu rada i privredni rast i razvoj uopšte. U razvijenim tržišnim ekonomijama postoji direktna veza između stepena obrazovanja i stope zaposlenosti, odnosno visokoobrazovani lakše i brže nalaze zaposlenje sa boljim uslovima rada i većom zaradom. Veće učešće stanovništva sa visokim

obrazovanjem je pretpostavka ne samo povećanja zaposlenosti već i opšteg društvenog napretka i boljitka.

Istraživanja nedvosmisleno ukazuju na međuzavisnost obrazovanja i zaposlenosti, odnosno na sve izraženiji uticaj znanja i obrazovanja na strukturne performanse tržišta rada. U razvijenim tržišnim ekonomijama visokoobrazovani imaju veće mogućnosti da traže i pronađu posao sa boljom zaradom i boljim uslovima rada, od čega koristi imaju i pojedinac i država, odnosno imaju mnogo manje šanse da budu nezaposleni. Sprovedena ocena stanja na tržištu rada Srbije ukazuje da su svi njegovi indikatori drastično lošiji od proseka u zemljama članicama EU. Problem visoke nezaposlenosti je već hroničnog karaktera, naročito kada su u pitanju mladi, žene i starija lica. U strukturi nezaposlenih lica u Srbiji dominiraju radnici sa nižom stručnom spremom koje je i najteže ponovo zaposliti, a prema procentu visokoobrazovanog stanovništva Srbija je u zaostatku ne samo za prosekom EU već i za zemljama u regionu. Imajući u vidu da obrazovanje doprinosi kvalitetu radne snage, inovacijama, istraživanju i otvaranju novih radnih mesta, Srbija se nalazi pred brojnim izazovima i teško da će u godinama koje dolaze svoj rast i razvoj zasnivati na ekonomiji znanja.

U cilju rešavanja problema nezaposlenosti, kao i zasnivanja budućeg rasta i razvoja Srbije na principima ekonomije znanja, od kreatora ekonomske politike se očekuje da napore usmere pre svega na afirmaciju značaja visokog obrazovanja, ali i povećanje njegove dostupnosti. Neophodna je duboka i sveobuhvatna reforma sistema obrazovanja kako bi se stvorili kvalitetni kadrovi sposobni da odgovore zahtevima tržišta rada. Obezbeđivanje visokog kvaliteta obrazovanja i istraživanja i većeg broja visokoobrazovanih kadrova je ključan preduslov inovacija i privrednog rasta.

LITERATURA

1. Efficiency and Effectiveness of public expenditure on tertiary education in the EU, Joint Report by the Economic Policy Committee and the Directorate General for Economic and Financial Affairs, European Economy Occasional Papers No 70.
2. Employment rate by gender, Eurostat, 2009
3. European Commission earning statistics 2009, Wages and Labor costs, Eurostat
4. Hanushek, E., Woessmann, L. Do Better Schools Lead to More Growth, Cognitive Skills, Economic Outcomes, and Causation, IZA Discussion Paper 4575, November 2009
5. High Unemployment and Education Deficit, Mercatus Center, George Mason University i College of Business and Behaviour Science, Clamson University, 2010, SAD
6. Journal of Women's Entrepreneurship and Education, No. 3-4/2010, Institut ekonomskih nauka, Beograd

7. June Unemployment Rate by Educational Attainment Adults, 25 and over: 2000-2010, US Bureau of Labor Statistics, 2010
8. Kosanović, R., Paunović, S., Žigmund, Lj. Privatizacija u Republici Srbiji i stavovi sindikata, Kraj privatizacije posledice po ekonomski razvoj i nezaposlenost u Srbiji, Institut ekonomskih nauka, Beogradska bankarska akademija, Savez samostalnih sindikata, Beograd, 2010
9. Krsmanović, D., Mladi na tržištu rada u Srbiji, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd
10. Nacionalna služba za zapošljavanje, Izveštaj o radu Nacionalne službe za zapošljavanje za 2009. godinu, 2010, Beograd
11. Nacionalna služba za zapošljavanje, Izveštaj o radu Nacionalne službe za zapošljavanje za 2010. godinu, 2011, Beograd
12. Republički zavod za informatiku i statistiku, Saopštenje - prvi rezultati popisa 2002, 2002, Beograd
13. Republički zavod za statistiku, Anketa o radnoj snazi, oktobar 2010. godine, Beograd
14. Republički zavod za statistiku, Saopštenje br. 19 – god. LXI, 28.01.2011, Statistika zaposlenosti
15. Republički zavod za statistiku, Statistički godišnjaci više godina (2000-2010), Beograd
16. Unemployment Statistics, Recent developments in unemployment at a European and Member State level, Eurostat, dostupno na http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Unemployment_statistics
17. http://ec.europa.eu/employment_social/eie/index_en.html
18. <http://www.calculatedriskblog.com/2011/02/duration-of-unemployment-unemployment.html>
19. <http://www.bls.gov/bls/unemployment.htm>